

Amra Fatušić i Nevzeta Salihović
TRETMAN DJECE SA POREMEĆAJIMA U AUTISTIČNOM SPEKTRU
VODIČ ZA RODITELJE

IZDAVAČ

Bosanska medijska grupa, Fra Grge Martića 8, Tuzla,
www.bmg.ba

ZA IZDAVAČA

Aida Pargan

RECENZENTI

Mr. Sc. Selma Hadžić

Mr. Sc. Dževida Sulejmanović

LEKTOR

Mehmed Pargan

TEHNČKI UREDNIK

Almena Sakić

ŠTAMPA

TNM Sidran, Puračić

ZA ŠTAMPARIJU

Adnan Jašarević

Amra Fatušić
Nevzeta Salihović

TRETMAN DJECE SA POREMEĆAJIMA U AUTISTIČNOM SPEKTRU
(VODIČ ZA RODITELJE)

TUZLA, 2016.

Bosanska medijska grupa

UDRUŽENJE GRAĐANA DJECE SA POSEBNIM POTREBAMA

„MALI SVIJET“ LUKAVAC

Amra Fatušić

Nevzeta Salihović

Saradnici na projektu: Almena Sakić, Amela Sejdinović, Šejla Ivanović,

Dijana Nikolić, Elvisa Redžić, Merima Halilagić, Medisa Omerović

TRETMAN DJECE SA POREMEĆAJIMA U AUTISTIČNOM SPEKTRU

(VODIČ ZA RODITELJE)

BESPLATAN PRIMJERAK

PREDGOVOR

Vodič za roditelje pod naslovom "Tretman djece sa poremećajima u autističnom spektru" je izrađen i štampan u okviru projekta "Uspješnost rane intervencije kod djece u autističnom spektru predškolske i rane školske dobi" koji finansira „In fondacija“, fondacija za unapređenje socijalne inkluzije djece i mladih u BiH (INF).

Priručnik je namijenjen prije svega roditeljima djece sa poremećajima u autističnom spektru, a može biti od velike pomoći i stručnjacima koji rade u praksi sa djecom sa poremećajima u autističnom spektru. Svrha ovog priručnika je da se pruži pomoć porodicama djece u autističnom spektru i terapeutima, da bi poboljšali komunikaciju i socijalnu interakciju kod svog djeteta. U ovom priručniku su također opisane poteškoće kroz koje prolazi dijete u autističnom spektru i njegova porodica. Navedeni su primjeri i kroz slikovni materijal prikazano kako pomoći djetetu u autističnom spektru da se organizuje u svom okruženju. Na temelju tih opisa, nastojali smo približiti svjet u kojem žive djeca i kako im kroz određene postupke možemo pomoći.

U ovom "Vodiču za roditelje" sadržana su uputstva za rad sa djecom sa poremećajima u autističnom spektru, koja predstavljaju spregu teorijskog i praktičnog znanja, koje su terapeuti koji rade u "Malom svijetu" stekli tokom brojnih edukacija u zemlji i inostranstvu. Grupa govorno-jezičkih patologa iz Amerike (SPG) su u nekoliko navrata kroz rad sa djecom u autističnom spektru proveli teorijsku i praktičnu edukaciju terapeuta u "Malom svijetu". U ovom "Vodiču" je navedeno i objašnjeno šta se u toku trosatne seanse u "Malom svijetu" radi sa djetetom koje ima poremećaj u autističnom spektru od podučavanja djeteta, imitaciji različitih pokreta i zvukova, do uključivanja u vježbe koje pomažu senzornoj integraciji različitih osjeta koje dijete prima.

Iskoristićemo ovu priliku da roditeljima predložimo da se više bave svojom djecom, da se igraju sa njima, razgovaraju, a ne da djeca sate i sate provode ispred televizora ili kompjutera u svrhu učenja nekog stranog jezika, prije nego su savladali maternji jezik.

Zahvaljujemo se „In fondaciji“ na finansijskoj podršci za štampanje ovog priručnika

Autorice

SADRŽAJ

UVOD	11
TRETMAN DJECE SA POREMEĆAJIMA U AUTISTIČNOM SPEKTRU	13
UČENJE IMITACIJE	14
RAZVOJ SOCIJALNE INTERAKCIJE	19
Kako poticati dijete da ostvaruje kontakt očima	20
ZAHTJEVI	25
Kako dijete podsticati da zahtijeva od okoline	25
Učenje djeteta naizmjeničnim aktivnostima u cilju razvijanja rane komunikacije i socijalne interakcije	33
Učenje djeteta kako da napravi izbor	34
Korištenje muzike za razvijanje komunikativnih i socijalnih vještina	36
Kreirati prilike za dijete kada je na njega red da pjeva	37
Roditelj treba dati djetetu znak kada je njegov red da pjeva.....	37
Roditelj treba da učini cijeli proces zabavnim! Samo treba nastaviti sa ovim!.....	38
KAKO STRUKTURIRATI SEANSU	38
STIMULACIJA RECEPTIVNOG I EKSPRESIVNOG JEZIKA	43
Razvoj govora i jezika	43
Razvoj receptivnog i ekspresivnog rječnika	43
GENERALIZACIJA	47
SENZORNA INTEGRACIJA	48
LITERATURA	55

UVOD

Spektar autističnih poremećaja, ili stanja autističnih poremećaja, ili jednostavno spektar autizma, je zapravo spektar psiholoških stanja karakteriziran velikim rasponom abnormalnosti kod socijalne interakcije i komunikacije, sa ograničenim interesima i ponavljajućim (repetitivnim) ponašanjem. Autizam je jedan od poremećaja iz spektra autizma (https://hr.wikipedia.org/wiki/Spektar_autizma, 8.1.2016.). Autizam je biološki razvojni poremećaj mozga. Zbog prirode nastanka i manifestacije, autizam je vrlo složeni poremećaj. Glavne karakteristike autizma su slaba ili nikakva socijalna interakcija i komunikacija, ograničeni i ponavljajući obrasci ponašanja. Po tim karakteristikama autizam se razlikuje od ostalih poremećaja iz grupe poremećaja autističnog spektra (<https://hr.wikipedia.org/wiki/Autizam>, 8.1.2016.).

Teorija uzročnika autizma još uvijek nije potpuna, predloženi su razni uzroci od genetskih do okolišnih. Kod nekih istraživača postoje razmirice zbog toga zato što autizam nije jednostrani poremećaj, već se gleda kao jedinstvo tri glavna činioca (socijalni, komunikacijski, ponavljajuće ponašanje) koji imaju različite uzroke, ali se često preklapaju. Najznačajniji uzrok poremećaja iz spektra autizma je genetski faktor. U ranijim studijama s blizancima se pokazalo da je taj faktor odgovoran ili važan u mjeri od čak 90%. Ipak i ovo može biti precijenjeno, jer nema novijih modela strukturne genetske varijacije kod blizanaca. Kada je jedan identični blizanac autističan, drugi često ima određene poteškoće u učenju i socijalizaciji. Kod odrasle braće, rizik za jedan ili više simptoma šireg autističnog fenotipa je oko 30% (<https://hr.wikipedia.org/wiki/Autizam/Uzroci>, 8.1.2016.)

Dijagnoza autizma se temelji na ponašanju, ne uzroku ili mehanizmu poremećaja. Autizam je u DSM-IV-TR definiran s ukupno najmanje šest simptoma, uključujući najmanje dva simptoma kvalitativnog oštećenja u socijalnoj interakciji, najmanje jedan simptom kvalitativnog oštećenja u komunikaciji, i najmanje jedan simptom ograničenog ili ponavljajućeg ponašanja. Primjeri simptoma uključuju nedostatak socijalne ili emocionalne uzajamnosti, stereotipna i ponavljajuća upotreba jezika ili individualno osobitog jezika, i uporna preokupacija samo s jednim dijelom objekta (naprimjer igračke). "Napadaji" moraju biti prije treće godine, s usporenim ili abnormalnim funkcioniranjem u socijalnoj interakciji, jeziku korištenom u socijalnoj komunikaciji, simbolici ili imaginacijskim (zamišljenim) igrama.

Dostupno je nekoliko dijagnostičkih instrumenata za autizam. Dva se uobičajeno koriste u istraživanjima autizma: Dijagnostički intervju za autizam - dopunjen (engl. ADI-R), semistrukturirani roditeljski intervju i Dijagnostička opservacijska skala za autizam (engl. ADOS), koristi se promatranjem i interakcijom s djetetom. Ljestvica za procjenu dječjeg autizma (engl. CARS) se široko koristi u kliničkom okruženju za određivanje težine autizma, to se temelji na promatranju djeteta. Postoje i drugi testovi koji se znaju koristiti poput: Vinerlandska skala adaptiranog ponašanja (engl. VABS), Dijagnostički intervju za asocijalne i komunikacijske poremećaje (engl. DISCO) i Sumarna evaluacija ponašanja (engl. BSE) ([https://hr.wikipedia.org/wiki/Autizam Dijagnoza](https://hr.wikipedia.org/wiki/Autizam_Dijagnoza), 8.1.2016.).

Postoje znakovi koji već u najranijoj dobi mogu upućivati na autizam. Bebe i mala djeca koja pokazuju neke od ovih obrazaca ponašanja mogu biti pogođena autističkim sindromom.

Prvi znakovi autizma su sljedeći:

- dijete ne pruža očni kontakt (npr. kod hranjenja)
- ne uzvraća osmijeh
- ne reagira na svoje ime ili na glas bliske osobe
- ne prati pogledom predmet koji mu pokazujete
- ne koristi nikakve pokrete za komuniciranje
- ne započinje maženje niti reagira na maženje
- ne imitira pokrete i izraze lica roditelja
- ne pokazuje interes ili sreću pri interakciji s drugima

Kasniji znakovi autizma

- nesposobnost stvaranja prijateljstva i bliskih odnosa
- nesposobnost igranja u društvu
- ponavljajuća ponašanja (npr. vrćenje u krug) i neuobičajena upotreba jezika (naprimjer, vrištanje i čudni zvukovi)
- prevelika okupiranost određenim objektima i aktivnostima
- nemogućnost obavljanja nekih rutina (<http://www.krenizdravo.rtl.hr/zdravlje/zdravlje-djece/autizam-kod-djece-simptomi>, 8.1.2016.).

Cilj liječenja autizma je upravljati i poboljšati simptome i funkcioniranje. Jednostrano liječenje se nije pokazalo dobrim i terapija se obično prilagođava djetetovim potrebama. Rano

kretanje s intenzivnim, ustrajnim programima edukacije i bihevioralne terapije, može pomoći da dijete dosegne određene razine samostalnosti, socijalnih i poslovnih vještina. Među ostalim pristupima, Primijenjena bihevioralna analiza - PBA (engl. ABA) je pokazala djelotvornost u unapređenju socijalnog i jezičnog razvoja i u smanjenju ponašanja koje ometa učenje i razumijevanje (shvaćanje). PBA se usredotočuje na učenje, tipa jedan na jedan, koristeći pritom bihevioralne principe stimulacije, odgovora i nagrade (https://hr.wikipedia.org/wiki/Autizam_Dijagnoza, 8.1.2016.).

TRETMAN DJECE SA POREMEĆAJIMA U AUTISTIČNOM SPEKTRU

Mnoga autistična djeca s poremećajima u autističnom spektru pokazuju veliki napredak nakon intenzivne terapije. Čak oko 10 posto njih pokaže izvanredan progres u razvoju socijalnih vještina, izvještavaju američki istraživači.

Većina djece u studiji, koja su pokazala veliki napredak, dolaze iz dobrostojećih porodica, što vjerovatno odražava razliku u pristupu liječenju, a pokazalo se da veoma mali broj ove djece ima intelektualne poteškoće uz probleme socijalizacije.

Prema najnovijim podacima iz američkog Centra za kontrolu i prevenciju bolesti, jedno od 88 djece u SAD-u ima autizam, spektar poremećaja koji se kreće od teške komunikacijske i intelektualne invalidnosti do mnogo blažih simptoma koji se manifestuju kod djece s Aspergerovim sindromom. (<http://roditeljstvo.com/vijesti/terapija-za-djecu-sa-autizmom-pokazuje-rezultate>, 10. 1. 2016.).

Rana dijagnostika je izrazito važna jer, što se prije odredi u čemu je problem, prije se može i terapijski djelovati na njega. To može pomoći djetetu da stekne potrebne socijalne vještine i samostalnost, te smanjiti negativne oblike ponašanja. No, uz postavljanje dijagnoze u ranijoj dobi važno je imati razvijen sistem rane intervencije da bi se roditeljima i djeci moglo od samog početka pomoći na adekvatan način (<http://www.istrizime.com/klinicka-psihologija/dijagnostika-i-tretman-autizma-i-ostalih-pervazivnih-poremecaja/>, 9.1.2016.).

Postoji veliki broj tretmana, od edukativnih kao što je TEACCH program (Treatment and Education of Autistic and communication-handicapped children), bihevioralnih kao npr. primijenjena bihevioralna analiza (ABA), različiti govorno-jezični terapijski postupci,

psihoterapija, farmakoterapija itd. Dio ovih naučnih tretmana je prezentiran i objašnjen u ovom priručniku.

UČENJE IMITACIJE

Imitacija je oponašanje gestova, grimasa i načina ponašanja nekog modela. Rezultat je ugledanja na osobu ili grupu čije su karakteristike slične potrebama koje osoba koja imitira želi da zadovolji. U teoriji učenja jedan je od prvih stupnjeva socijalizacije, kada dijete imitacijom uči ponašanje koje je karakteristično za porodicu, grupu ili kraj u kome živi i za šta dobija odgovarajuću gratifikaciju (<https://sh.wikipedia.org/wiki/Imitacija>, 9-1-2016.).

Imitacija je sposobnost beba i male djece da oponašaju odrasle. Imitaciju često smatramo niskim, kognitivno nezahtjevnim, čak i djetinjastim oblikom ponašanja. Najnovija znanstvena istraživanja su pokazala kako je oponašanje zapravo rijetka sposobnost, temeljno povezana s ljudskim oblicima inteligencije poput jezika, kulture i sposobnosti razumijevanja drugih. Imitacija nije samo važan čimbenik u čovjekovu razvoju već i vrlo utjecajan oblik socijalizacije koji tek počinjemo razumijevati.

Sklonost beba i male djece oponašanju vrlo je očita i raširena pa je često znamo previdjeti, nesvjesni njezinog utjecaja na roditeljstvo. Dijete oponašanjem uči sve: hodati, razgovarati, vezati cipele, kao i beskrajn niz drugih, velikih i malih životnih vještina. Imitacija se očituje u izrazima i gestama koje možemo primijetiti u najranijoj dobi. Dijete uči ponavljajući radnje koje vidi u svojoj okolini. Sve su djetetove aktivnosti u prvim godinama zapravo imitacije. Kako to utječe na dijete i šta dijete oponaša? Odgovor je - sve: svaki pokret, prizor i zvuk. Čak i kad nisu oponašani ili reproducirani u djetetovu ponašanju, ti dojmovi ostaju zabilježeni u djetetov živčani sistem i mogu utjecati na razvoj cijelog organizma. Mala djeca nemaju sposobnost ublažavanja i filtriranja kao odrasli. (<http://www.profil-klett.hr/skolski-portal>, 2015.)

S obzirom da još uvijek nije naučno dokazano kako djeca usvajaju jezik možemo pretpostaviti da maternji jezik dijete usvaja i imitacijom. Tako će u prenatalnom razvoju beba reagirati na majčin glas. U ranoj dobi dijete usvaja suprasegmentnu strukturu govora. Kod djece u autističnom spektru izostaje imitacija u razvoju. Pošto imitacija predstavlja jedan od osnovnih procesa učenja kod djece važno je djecu u autističnom spektru naučiti da imitiraju. Ovaj proces učenja imitacije je potrebno učiniti djeci zabavnim, potrebno je motivisati dijete da bi učilo da imitira pokrete i igru. Prilikom procesa učenja imitacije potrebno je imati pažnju

djeteta. Možemo je zaokupiti nekom igračkom ili igrom. Jako je bitno voditi se za dječijim interesima jer je imitacija početni nivo učenja djeteta. Naprimjer, lupamo po stolu ili bubnju i od djeteta tražimo da izvede pokret lupanja po stolu uz to pjevamo neku pjesmicu. Ukoliko dijete samostalno ne izvodi pokret koji od njega tražimo uzmemo djetetove ruke i za početak mu pokažemo određeni pokret. Možemo to ponoviti nekoliko puta i svaki puta motivisati dijete nagradom da ponovi taj pokret. To ponavljamo sve dok dijete ne usvoji traženi pokret. Nakon toga dijete učimo još pokreta naprimjer, pljesni rukama, a proces učenja je isti kao i u prethodnom učenju pokreta. Važno je naglasiti da naučene motorne pokrete dijete treba da odmah primijeni u situacijama koje zahtijevaju ove pokrete. Naprimjer, dijete smo naučili da kuca (lupa) po stolu. Odmah nakon toga taj pokret generaliziramo na druge situacije kao što su kucanje na vrata. Nakon što dijete pokuca na vrata, otvorimo vrata i djetetu se za početak može javiti drugi terapeut/roditelj sa ili bez neke igračke. To možemo ponoviti nekoliko puta i stvoriti igru od toga. Naprimjer, pitamo: „Ko je?“. Kažemo: „Ja sam“; „Medo ti otvorio vrata“; „Idemo napolje“. Možemo djetetu dati def ili bubanj i tražiti od njega da imitira pokrete lupanja na instrumentima. Naprimjer, zajednički lupamo u ritmu neke pjesmice i učimo dijete da imitira ritam pokreta. Ove pokrete možemo kombinovati sa drugim pokretima kao što su pljeskanje rukama, podizanje ruku u zrak itd.

Važno je naglasiti da u svakom postupku učenja imitacije ostvarimo interakciju sa djetetom i da dijete zna svaki pokret, koji smo ga naučili, funkcionalno koristiti u drugim situacijama kao što su igra, iskazivanje zahtjeva, socijalna interakcija sa drugima itd. Učenjem imitacije na ovaj način stvaramo preduslove da dijete imitaciju počne učiti spontano.

Učenje imitacije

Potrebno je dijete motivisati da imitira određene radnje sa igračkama kako bi dijete razvilo funkcionalnu i simboličku igru. Naprimjer, pravimo kulu od kockica, vozimo auto itd. Bitno se voditi za dječijim interesima kako bi dijete naučili da imitira. Ako je dijete zainteresirano za igru autom mi ćemo se pridružiti djetetu i pokušati ga navesti da imitira radnju koju mi radimo. U početku ćemo možda morati voditi dijete da izvede neku radnju sa autima ili ćemo samo igru pokušati da učinimo zabavnom. Naprimjer, vozit ćemo auto po gredi i možemo očekivat od djeteta da to uradi poslije nas. Ako nas dijete u ovome ne može imitirati, dovest ćemo ga do grede, uzeti njegovu ruku sa autom, staviti na vrh grede i podstaknuti dijete da ponovi tu radnju za nama. Uživat ćemo sa djetetom kad to uspije uraditi, pohvaliti ga i podsticati da uči dalje.

Učenje imitacije uz igru igračkama

Imitacija pokreta govornih organa predstavlja važan segment u razvoju govora kod djece u autističnom spektru. Fiziološke pokrete artikulatora u funkciji razvoja govora dijete u autističnom spektru će teško imitirati ako ih ne povežemo sa igrom. Međutim postoje stotine načina da dijete svoje artikulatore pokreće kroz igru. Naprimjer, podsticati ćemo dijete da puše balončiće od pjene, komadiće vate ili papira, da puše kroz slamku, da slamku hvata jezikom i/ili zubima itd.

Također, trebamo djecu učiti da imitiraju tuđi ili svoj kašalj, smijeh, kihanje, tišinu, plač i to sve radimo kroz igru.

Učenje imitacije različitih pokreta i zvukova iz okruženja

RAZVOJ SOCIJALNE INTERAKCIJE KOD DJECE

Socijalna interakcija se odnosi na socijalne, emocionalne i kognitivne vještine i ponašanja koja su potrebna za uspješno snalaženje u socijalnim situacijama.

Uključenost u ophođenje, socijalnu interakciju, komunikaciju, govor i jezik složene su i dinamične vještine. Pobuđenost, pozornost i emocije važan su dio temelja u razvoju ovih vještina. Kako bi komuniciralo, razumijevalo i koristilo govor i jezik, dijete treba biti pripravno (pobuđeno) za praćenje gesti, izraza lica, socijalnih „znakova“ i jezika, pripravno da iz njih uči i da ih nadograđuje. Djetetovo izražavanje osjećaja i njegov afekt omogućuju drugima da razumije i daju odgovor na njegovu emociju. Djetetova sposobnost da tačno „čita“ emociju druge osobe daje mu naznake o tome kako odgovoriti (Greenspan i Lewis, 2004.).

Razvoj socijalnih odnosa kod djeteta je postupan. Prvi djetetov socijalni kontakt s njegovom okolinom ostvaruje se u okviru pretežno automatskih i bioloških dobro utvrđenih mehanizama neophodnih za preživljavanje i razvoj. Dijete započinje svoje socijalne odnose sa okolinom izražavajući svoje potrebe, šaljući signale na koje okolina reaguje. Pritom se između djeteta i njegove najbliže okoline uspostavlja snažna afektivna povezanost, važna za cjelokupan djetetov razvoj.

S vremenom socijalne interakcije djeteta i njegove okoline postaju sve bogatije, raznolikije i složenije, a djetetov socijalni prostor sve se više širi. Dijete postaje sposobno podnositi kratkotrajnu odvojenost od svojih roditelja i uspostavljati socijalne odnose i s drugima.

Kako dijete raste i sazrijeva, odnosi s vršnjacima postaju sve važniji u njegovom životu. Interakcije između djece postaju sve bogatije, a igre sve složenije. U početku se dijete igra uz drugu djecu, paralelno s njima ili samo promatra što oni rade, da bi se uskoro počele javljati prve interakcije. Kroz djetetov daljnji razvoj igra postaje sve interaktivnija i složenija, a saradnja među djecom počinje uključivati podjelu zadataka, uloga u igri, slijeđenje pravila i sl. Odnosi među djecom postaju sve stabilniji i počinju se javljati prva prijateljstva. (<http://www.roda.hr/article/read/razvoj-socijalnih-odnosa>, 2015.).

Pokazalo se da bebe od veoma ranog uzrasta imitiraju izraze lica i zvukove svojih roditelja. U prvih šest meseci života roditelji reaguju na različite zvukove i pokrete beba kao da oni imaju neko značenje: podstiču i razvijaju komunikaciju i interakciju koristeći zvukove, pokret, kontakt očima, izraz lica.

Djeca sa autizmom imaju poteškoća u ovim veoma važnim oblastima neverbalne komunikacije. Mogu da izbegavaju kontakt očima i da budu izuzetno aktivna ili smirena i okrenuta k sebi. Ona nisu usmjerena na privlačenje pažnje na određene stvari i ne dijele interesovanja sa drugima. Imaju poteškoće u imitiranju glasova i gestova, kao i u određivanju značenja tih glasova i gestova. Vještine rane komunikacije preklapaju se sa socijalnom interakcijom i igrom. (<https://autizmiadhd.wordpress.com/tag/komunikacija/>, 2015.)

S obzirom da vizuelni kontakt predstavlja spontanu aktivnost za djecu tipičnog razvoja, učenje djeteta u autističnom spektru, kako da poboljša vizuelni kontakt, predstavlja imperativ u inicijalnom radu sa ovom populacijom.

Kako poticati dijete da ostvaruje kontakt očima?

S obzirom da ostvarivanje vizuelnog kontakta predstavlja osnovu socijalne interakcije, na samom početku tretmana djece sa poremećajima u autističnom spektru, radimo na poboljšanju ostvarivanja vizuelnog kontakta. Prije svakog treninga za uspostavljanje vizuelnog kontakta važno je seansu osmisliti zabavnom, u obliku igre kako bi djeca bila motivirana da nas pogledaju. Također je važno permanentno koristiti taktilnu stimulaciju, odnosno fizički kontakt sa djetetom.

To realizujemo na način da terapeut stavi dijete da sjedi ispred njega i pri tom kod sebe ima predmet koji dijete voli ili želi. Djetetu se ne govori ništa. Terapeut se trudi da svojom facijalnom ekspresijom ili pokretima tijela djetetu ne da do znanja šta želi od njega i čeka da ga dijete spontano pogleda. Nakon što dijete spontano pogleda terapeuta/roditelja, djetetu se daje željeni predmet (igračka, hrana itd), a istovremeno mu se pruža i socijalna nagrada u vidu dodira i/ili pohvale. Ova vježba se ponavlja u toku tretmana nekoliko puta. Kada dijete shvati da vizuelni kontakt sa terapeutom donosi nagradu, bilo simboličnu, bilo socijalnu, aktivnosti na uspostavljanju kontakta očima se prenose na sve dijelove terapijske seanse. Nakon toga se uspostavljanje vizuelnog kontakta sa djetetom vježba i prenosi na igru i sve druge dnevne

aktivnosti djeteta. Dijete treba da shvati da vizuelni kontakt predstavlja spontanu, ali temeljnu aktivnost u socijalnoj interakciji.

Kako poticati dijete da ostvaruje kontakt očima? Slika 1.

Za poboljšanje vizuelnog kontakta može se provoditi i sljedeća vježba u kojoj terapeut sjeda nasuprot djeteta. Zovne dijete imenom, stavi podsticaj/nagradu u visini svojih očiju. Kada dijete uspostavi kontakt očima u trajanju od jedne sekunde terapeut mu odmah daje nagradu. Tokom terapijske seanse dijete zovemo imenom, odlažemo davanje nagrade na nekoliko sekundi da provjerimo da li dijete uspostavlja vizuelni kontakt spontano, a nakon toga mu pružamo nagradu.

Kako poticati dijete da ostvaruje kontakt očima? Slika 1.

Za poboljšanje vizuelnog kontakta i reagovanja na svoje ime kod djeteta sa poremećajem u autističnom spektru predlažemo provoditi vježbu u kojoj terapeut sjedne iza djeteta, zovne ga imenom, a zatim mu nagradu/motivator stavi ispred očiju i povlači nagradu u visinu svojih očiju. Od djeteta se očekuje da se okrene i prati pogledom nagradu i pogleda u terapeuta. Kako tretman napreduje, terapeut se odmiče od djeteta, zove ga imenom i čeka da uspostavi vizuelni kontakt sa djetetom. Tek nakon toga terapeut djetetu daje nagradu. Finalni dio ove vježbe se realizuje na način da terapeut sam izađe iz prostorije, zovne dijete imenom, a od djeteta se očekuje da dođe do terapeuta.

Kako poticati dijete da reagira na svoje ime? Slika 2.

Kako poticati dijete da reagira na svoje ime? Slika 3.

ZAHTJEVI

Kako dijete podsticati da zahtijeva od okoline?

Zahtjev predstavlja jedan od oblika komunikacije gdje govornik traži (tvrdi, implicira i zahtijeva) ono što želi ili treba.

Zahtjevi su vrlo važni za rani jezički razvoj i za svakodnevne verbalne i neverbalne interakcije između djeteta i ostalih osoba.

Zahtijevanje vrlo često omogućava osobi koja ga ispoljava da dobije ono što želi kao što su pažnja, hrana, igračke, aktivnosti i/ili otklanjanje negativnog stimulusa. Zahtjevi mogu postati jaki oblici verbalnog i neverbalnog ponašanja zato što oni zadovoljavaju trenutnu potrebu djeteta kao i odraslih osoba.

Zahtjevi su prvi tip komunikacije koje dijete usvoji. Djeca od najranijih trenutaka svog života svojim ponašanjem zahtijevaju određene stvari kako bi zadovoljili svoje potrebe. Ovi rani zahtjevi najčešće se javljaju u formi plača kada je dijete gladno, kada ga nešto boli, kada se boji i sl. Kod starije djece plač se može također javiti kao zahtjev za igračkom, pažnjom ili sličnim stvarima. (Sundberg, 2008.)

Djeca sa tipičnim razvojem vrlo brzo nauče kako da plač, kao tip potražnje, zamijene sa drugim standardnim oblicima komunikacije. U standardnim oblicima komunikacije dijete može da zahtijeva nešto tako što će upotrebljavati riječi, gestikulaciju, znakove ili slike i na taj način ispoljiti svoje potrebe i tražiti njihovo zadovoljavanje.

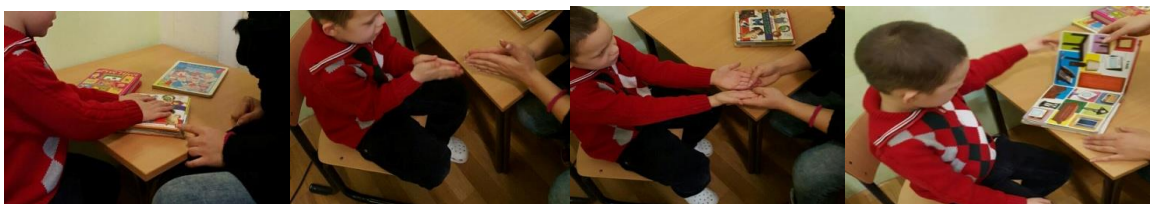
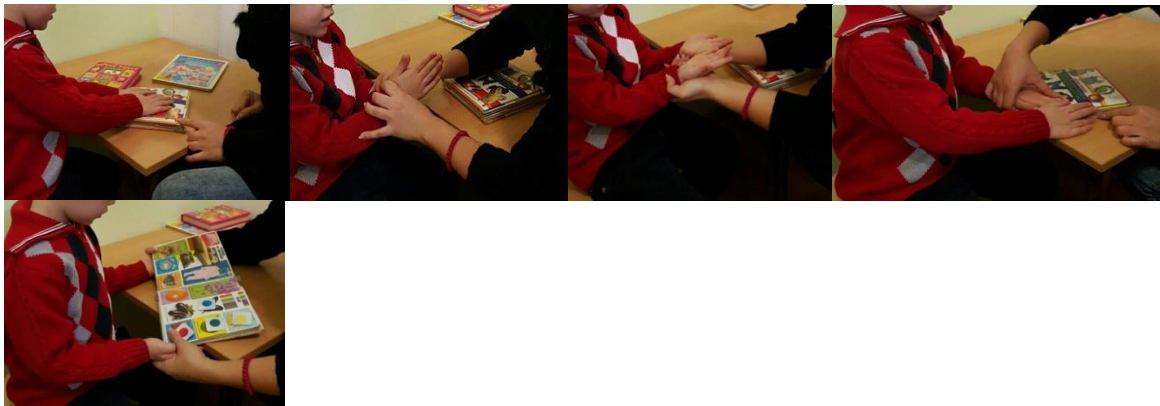
Djeca sa poremećajima iz autističnog spektra imaju poteškoće sa razvojem vještina koje se odnose na „zahtijevanje“ i nisu u mogućnosti da spontano nauče kako da na funkcionalan način kroz zahtijevanje zadovolje svoje želje i potrebe.

U ovakvim situacijama potrebna je pomoć stručnih osoba (terapeuta) koja će doprinijeti da se kroz adekvatne treninge razviju vještine zahtijevanja kod djece sa poremećajima iz autističnog spektra.

Učenje sposobnosti zahtijevanja trebaju biti jedan od osnovnih ciljeva na početku tretmana. Prije nego što se započne rad sa djetetom potrebno je razumjeti funkciju ponašanja kod

dijeteta kad nešto želi ili kada se od njega nešto zahtijeva. Postavlja se pitanje „Što nam dijete pokušava reći?“. Nakon što se razumije funkcija ponašanja može se krenuti na promjenu istog.

Cilj terapije za razvoj vještina zahtjevanja jeste prije svega utvrditi motivirajuće faktore koji iniciraju zahtjeve od strane djeteta. Nakon toga početi sa učenjem kako postavljanje zahtjeva od strane djeteta treba da završi dobivanjem nečega što dijete želi. Veoma je bitno utvrditi da li dijete može zahtijevati putem govora, gesta ili putem slika. Na samom početku učenja vještinama zahtjevanja vrlo je važno otkriti šta može motivisati dijete da bi nešto zahtijevalo. To mogu biti predmeti, hrana, aktivnost itd. Nakon što su motivatori spremni, terapeut počinje sa procesom učenja. Usmjeravanje djetetove pažnje na terapeuta/ roditelja i motivatore je ključ u započinjanju učenja pomenutih vještina. Komunikacija nije ograničena samo na riječ tako da dijete zahtjev može ispoljiti putem imitacije, pokazivanja ili slika. Vremenom dijete treba da shvati da će za određen način komuniciranja, njegove želje i potrebe biti zadovoljene. Naprimjer, dijete želi da dobije čokoladu nakon što mu je predstavljena ista. Očekuje se da dijete kaže „daj“. U početku mu je potreban verbalni i/ili gestovni podsticaj da bi zahtijevalo. Ukoliko je dijete verbalno djetetu dajemo verbalni podsticaj tako što mu kažemo riječ kojom treba nešto da zahtijeva. U ovom slučaju od djeteta tražimo da ponovi zahtjev „daj“ i dajemo mu motivator/čokoladu. Sljedeći korak bi bio da djetetu ne dajemo verbalni podsticaj nego mu pokažemo motivator i čekamo nekoliko sekundi da bi dijete zahtijevalo. Ove korake ponavljamo sve dok dijete ne usvoji zahtjev kojem ga učimo, odnosno zahtjev „daj“. Ako dijete nije verbalno učimo gestu za određeni zahtjev. Na samom početku dijete učimo pokretu za određeni zahtjev i koristimo puno vođenje. Naprimjer, zahtjev „daj“ učimo tako što stavimo svoju ruku ispod djetetove i učimo ga gestu za zahtjev „daj“, Svaki put kada uradimo to sa djetetom dajemo mu čokoladu/ motivator da bi dijete shvatilo značenje gesta. Kada dijete nauči gest za zahtjev, naprimjer „daj“, ukidamo vođenje i koristimo podsticanje (podignemo djetetovu ruku) ili mu dajemo vizuelni model za gest „daj“. Posljednji cilj bi bio da dijete samostalno koristi verbalni ili gestovni zahtjev kojem ga učimo.

Kako dijete podsticati da zahtijeva od okoline? Slika 1.

Krajnji cilj učenja djeteta da zahtijeva jeste da dijete samoinicijativno dolazi do terapeuta/roditelja i zahtijeva verbalno ili gestom određene stvari. Ubrzo kroz sistematsko učenje, dijete će početi zahtijevati stvari koje su na vidiku kao i one koje to nisu, koristeći jezik, gest .

Kako dijete podsticati da zahtijeva od okoline? Slika 2.

Ako je udovoljeno djetetovom zahtjevu nakon što izrazi zahtjev, može se očekivati da će se takvo ponašanje češće javljati. Također, to je način da se kod djeteta smanje nepoželjni oblici ponašanja jer dijete zna da zahtijeva ono što želi.

Nakon što je dijete usvojilo vještinu zahtjevanja od roditelja/terapeuta kao način ispunjavanja svojih želja i potreba, potrebno je podsticati i učiti dijete da ono zna ispuniti zahtjev roditelja ili terapeuta. Naprimjer, roditelj/terapeut daje djetetu verbalni i/ili gestovni nalog i uči ga da izvrši isti. Na početku zahtjevi koji se traže od djeteta trebaju biti što jednostavniji, izrečeni jednom riječju npr. daj, ustani, sjedi, maši, plješći, dođi i sl., da bi se vremenom prešlo na dvočlane iskaze, naprimjer, daj čašu, baci smeće, donesi loptu, idi mami i sl.

Kako dijete naučiti da ispunjava zahtjeve? Slika 3.

Za razvoj vještina zahtjevanja od djeteta, veoma je bitno da dijete naučimo da ono što želi pokaže prstom, ili ako je verbalno da to poprati i govorom.

Prmjeri:

Pokazivanje prstom - kada primijetite da dijete nešto želi (kada vas vuče za ruku i sl.) namjestite mu kažiprst u položaju pokazivanja i recite naprimjer „Smoki!“. Nakon toga pokažite željeni predmet djetetovim prstom i dajte mu to što traži. Važno je da se uvijek imenuje željeni predmet/ željena stvar. Veoma je bitna upornost i svaki put kada dijete nešto želi ponavljajti isto. ([http://www.unicef.org/bih/ba/razvojna_prilog_\(3\).pdf](http://www.unicef.org/bih/ba/razvojna_prilog_(3).pdf), 2015.)

Postaviti djetetovu omiljenu stvar na mjesto gdje mu nije dostupna (naprimjer, ostaviti mu omiljenu hranu ili igračku na visokoj polici gdje ih može vidjeti, ali ne može da ih dohvati); Čekati od djeteta da zahtijeva ili pokaže prstom.

Roditelj treba da pruži djetetu sve osim jedne stvari da bi završilo aktivnost. Nakon toga držati tu jednu stvar van dohvata, ali da je dijete može vidjeti i sačekati da je zatraži ili pokaže prstom.

Zahtijevati od djeteta da dodirne svoj nos, glavu, ruku, uho, usta itd. Na ovaj način pomoći ćemo djetetu da razvija svijest o sopstvenom tijelu.

Ispred djeteta treba staviti tri do pet predmeta i zahtijevati da pokaže jedan od njih. Nakon toga možemo djetetu reći: „Daj mi auto!“ ili „Gdje je lopta?“. Ukoliko dijete pokaže traženi predmet slijedi nagrada, a ukoliko ne pokaže ili pokaže pogrešno slijedi korekcija – ponavljanje zahtjeva (zahtjeva „Daj mi auto“ ili Gdje je lopta?“). Dodavanje auta/ pokazivanje lopte, uvijek treba izvesti dječijom rukom/ prstom. Kada se tek počne raditi na razvoju ove vještine, dijete treba učiti da identificira nekoliko predmeta (četiri do pet), naprimjer, kašiku, čašu, loptu, autić... Veoma je bitno imati bar po četiri različita primjerka svakog predmeta. Na ovaj način dijete uči da prepozna imena predmeta i dalje razvija svoje slušalačke sposobnosti kao i receptivni jezik.

Vježbe izvršavanja naloga u velikoj mjeri doprinose razumijevanju govora. Prije prelaska na aktivne govorne vježbe dijete mora naučiti da izvršava zahtjeve .

Kako dijete naučiti da ispunjava zahtjeve? Slika 4.

Vokalni zahtjevi - ako dijete nešto želi (sok, smoki, auto i sl.), a ukoliko je verbalno, pokazuje prstom željeni predmet i može ponoviti riječi koje mu se kažu, počinje se raditi na verbaliziranju zahtjeva. Kada dijete pokaže traženi predmet (naprimjer sok), terapeut/ roditelj kaže: „Sok“ i tek kad dijete ponovi riječ dobije željeni predmet.

Ako dijete može u svim situacijama ponoviti zahtjev, treba mu dati šansu da samo kaže to što želi i to na način da nakon što pokaže prstom željeni predmet roditelj/ terapeut čeka do 5 sekundi da dijete samo kaže šta želi (naprimjer, sok).

Ako verbalni zahtjev izostane, terapeut/ roditelj kaže: „Sok“ kako bi dijete ponovilo i onda mu da željeni predmet. Na početku se koristi samo jedna riječ koja imenuje željeni predmet a koju dijete treba ponoviti (sok, smoki, monte, auto itd.).

Ukoliko dijete pokaže ili verbalizuje svoj zahtjev nema potrebe da mu se uvijek govori bravo. Dovoljno je dati mu željeni predmet.(<http://www.unicef.org/bih/ba/razvojna>, 2015.)

Učenje vokalnih zahtjeva

Upotreba slika (PECS) - ako djeca nešto žele, putem slike mogu da postave zahtjev ali i da nauče slijediti druge upute. Dijete traži željeni predmet tako što pokazuje sliku istog. Putem slika može se doći do poboljšanja sposobnosti praćenja zahtjeva. Naprimjer, terapeut drži sliku lopte i kaže „Idemo po loptu“. Odmah nakon izgovorenog zahtjeva terapeut, sa slikom, odvodi dijete do mjesta gdje su lopte i uzima jednu. U sljedećim pokušajima terapeut se sve više udaljava od mjesta gdje se nalazi lopta i kaže djetetu šta će donijeti dok mu pokazuje sliku. Nakon uspjeha treba uslijediti pohvala. Na ovaj način se takođe utvrđuje da li dijete razumije zahtjeve tako što će se postavljati različiti zahtjevi. (Mayer- Johnson: The picture communication symbols, book 1)

Upotreba slika

Učenje djeteta naizmjeničnim aktivnostima u cilju razvijanja rane komunikacije i socijalne interakcije

Kad je dijete u stanju spontano ostvariti vizuelni kontakt prelazimo na učenje naizmjeničnih aktivnosti i učenje čekanja na red. Učenje navedenih aktivnosti se može realizovati na više načina. Naprimjer, terapeut ili roditelj ubaci lopticu u kutiju, a zatim tu istu aktivnost traži od djeteteta. Vježba se ponavlja nekoliko puta, a doprinosi razvoju imitacije pokreta i aktivnosti, razvoju vizuelnog kontakta i učenja čekanja na red. Tokom ove vježbe treba naglašavati kad je čiji red (moj red, tvoj red). Kada naučimo dijete naizmjeničnim aktivnostima i čekanju na red, naučeno prenosimo i na druge situacije u igri, komunikaciji i socijalnoj interakciji. Roditeljima sugerišemo da naizmjenične aktivnosti kreiraju tako što će se tokom duže igre te aktivnosti vezati smisleno jedna na drugu. Naprimjer, ubacili smo lopticu u kutiju naizmjenično sa djetetom. Zatim tu lopticu možemo kotrljati po određenoj stazi naizmjenično sa djetetom. Nakon kotrljanja loptice možemo se međusobno dobacivati lopticom sa djetetom itd. Važno je da roditelj i/ili terapeut poštuje djetetove interese i želje i da se tokom aktivnosti toga pridržava i u tom pravcu igru usmjerava. Kada dijete postane verbalno može se koristiti naizmjenična komunikacija uz korištenje slika. Terapeut može pokazivati slike i komentarisati. Naprimjer, terapeut može reći djetetu: „Ja vidim kornjaču“, a zatim djetetu ponuditi drugu sliku i reći mu: „Tvoj red“. „Šta ti vidiš na slici?“ Na ovaj način dijete učimo dvosmjernoj komunikaciji.

Učenje djeteta naizmjeničnoj komunikacij - Slika 1

Učenje djeteta naizmjeničnoj komunikaciji - Slika 2.

Učenje djeteta kako da napravi izbor

Prvo trebamo upoznati djetetove interese i želje i u tu svrhu za vježbu pripremiti ono što dijete voli. Ova vježba se realizuje u nekoliko koraka.

- a) Ispred djeteta stavimo dva predmeta, jedan jako željeni i jedan za koji znamo da ga dijete ne želi, odnosno ono što dijete ne voli. Dijete pitamo: „Šta želiš?“. Ako dijete ima razvijen govor željeni predmet treba da traži verbalno. Ako dijete nema razvijen govor zahtijevamo od djeteta da prstom pokaže šta želi. Dijete obično izabere željeni predmet.
- b) Sljedeći korak u realizaciji učenja „izbora“ jeste da djetetu damo da bira između jako željenog i nešto manje željenog predmeta. Sa ove aktivnosti ne prelazimo na drugu dok nismo sigurni da dijete razumije šta od njega tražimo i da zna izabrati ono što voli.
- c) U trećem koraku tražimo od djeteta da od dva isto željena predmeta izabere onaj koji više voli.
- d) U posljednjem koraku učenja „izbora“ tražimo od djeteta da od više željenih predmeta izabere jedan koji najviše voli.

Učenje djeteta kako da napravi izbor

Korištenje muzike za razvijanje komunikativnih i socijalnih vještina

- a) Ponavljati ono što pjevate i radite kada započinjete pjesmu: Započeti pjesmu pjevanjem prvih nekoliko riječi i nakon toga da biste pomogli djetetu da identificira pjesmu dodati neku radnju ili mu pokazati neki predmet vezan za pjesmu. Naprimjer, uz pjesmu „Ide, ide patak...“ uzeti patku u ruku i pokretati je kao da pliva. Također se može kreirati tabla sa sličicama-pjesmama (naprimjer, pjesma "Kad si sretan ti udari dlan od dlan" bi bila sličica na kojoj su roditelj i dijete i plješću da bi se dijete asociiralo o kojoj se pjesmi radi).
- b) Ponavljati ono što pjevate i radite tokom pjevanja pjesme: s obzirom da se u dječijim pjesmicama riječi uglavnom ponavljaju, ponavljanje istih radnji i riječi je vrlo lagano. Ponekad je potrebno pjesmu i više puta ponavljati u ovisnosti od toga na kojem se stadiju dijete nalazi (samo kreira raspored, kada počinje da zahtijeva itd.).
- c) Ponavljati ono što pjevate i radite kada završavate sa pjesmom: Završiti pjesmu uzvikivanjem "ura" i dižući ruke uvis i pljeskati. S obzirom da će dijete možda uživati da pjeva pjesmu i više od jednog puta, ne treba govoriti "gotovo je" dok se zaista ne namjerava prestati sa pjevanjem. Može se također koristiti tabla sa sličicama za odabir, i dijete može uzeti sličicu pjesme koju ste završili i staviti je u neku kutijicu ili kovertu.

Korištenje muzike za razvijanje komunikativnih i socijalnih vještina

Kreirati prilike za dijete kada je na njega red da pjeva:

- a) Roditelj treba isplanirati kada će biti red da dijete preuzme pjevanje (naprimjer, jednu strofu roditelj, jednu dijete). Dječije pjesme su uglavnom sastavljene iz manjih dijelova i sa logičnim prelazima, gdje dijete može nastaviti da pjeva. Mnoge pjesme sadrže riječi ili radnje koje se ponavljaju na kraju svake strofe i koje dijete može pjevati ili činiti. Vrlo je važno da dijete preuzme pjevanje na istom mjestu svaki put kada pjevate;
- b) Roditelj treba isplanirati na kojim dijelovima pjesme dijete može preuzeti: U ovisnosti na kojem se stadiju komunikacije nalazi, dijete može zatražiti da ga cupkate na koljenima kada vi završite sa svojim dijelom pjevanja, zatim da roditelj gleda u njega dok pjeva, zatim da izgovori stih nakon što roditelj izgovori određeni stih pjesme ili da pjeva cijelu strofu sa roditeljem. Roditelj treba da razmisli da upotrebljava korisne riječi ili rečenice u pjesmama tako da dijete može koristiti ove riječi i u drugim situacijama.
- c) Dati priliku djetetu da preuzima pjevanje u novim dijelovima pjesama: roditelj treba biti spreman da planira i da pruži djetetu da pjeva i nove dijelove pjesmica nakon što savlada stare dijelove. Proširiti pjesmu dodajući nove verzije, radnje ili druge pjevače. Roditelj treba da čini i neočekivane radnje, naprimjer, da "namjerno zaboravi" neku riječ da bi ga dijete podsjetilo šta treba da se pjeva.

Roditelj treba dati djetetu znak kada je njegov red da pjeva

- a) Roditelj treba dati jasan znak djetetu ukoliko ono ne zna kako da nastavi pjevati (kako da preuzme pjevanje) Kada dijete započinje da uči riječi ili radnje u pjesmi, roditelj mora da da djetetu znak sa dosta informacija: modela i fizičke pomoći.
- b) Roditelj treba davati djetetu prirodne znakove kada dijete postane upoznato sa pjesmom: nakon što dijete čuje pjesmu nekoliko puta, roditelj može pauzirati, nageći se prema djetetu i uputiti mu iščekujući pogled da bi dijete znalo da je na njega red da pjeva. Ukoliko dijete ovo ne shvati, treba mu dati jasniji znak.

Roditelj treba da učini cijeli proces zabavnim! Samo treba nastaviti sa ovim!

Roditelju je lako da učini zabavnim proces pjevanja zbog toga što djeca prirodno uživaju u ritmu, melodiji i radnjama. Roditelj može maksimalno iskoristiti muziku odabirući pjesme koje se posebno sviđaju djetetu. Naprimjer, ukoliko dijete voli kretanje (ples), pobrinuti se da pjesme koje se pjevaju sadrže dosta pokreta kao što su skakanje, okretanje i sl. Mnoge pjesme sadrže zabavne riječi u kojima će dijete uživati, kao što su onomatopeja i besmislene riječi. Ukoliko pjesme ne sadrže zabavne riječi roditelj ih treba ubacivati (Sussman, 2012).

Preporučujemo roditeljima da koriste jednostavne muzičke instrumente (bubanj, ksilofon itd). Roditelj ili terapeut može lupkanje po instrumentu ili predmetu propratiti melodijom određene pjesme što djetetu pruža mogućnost za razvoj imitacije pokreta, razvijanje auditivne i vizuelne pažnje što sve zajedno doprinosi razvoju socijalne interakcije (Sussman, 2012).

KAKO STRUKTURIRATI SEANSU?

Prije nego se dijete uključi u tretman neophodno je provesti procjenu i dijagnostiku u svrhu utvrđivanja djetetovih sposobnosti. Na osnovu dobivenih rezultata provedene procjene i dijagnostike planira se koncept seanse. Seansa podrazumijeva niz intervencija usmjerenih na ranu stimulaciju govorno-jezičkog razvoja (receptivnog govora - razvoj značenja riječi i ekspresivnog govora - razvoj riječi) i socio-emocionalnog razvoja (zajednička pažnja, igra, interesovanje za druge) koja se sprovodi kroz situacije koje mu terapeut/roditelj osmisli.

Strukturu seanse čine njegova organizacija, plan, program, tehnika i tehnologija terapijskog djelovanja. Organizacija između ostalog određuje i dva osnovna oblika rada: da li se dijete uključuje u individualnu ili grupnu seansu. Plan je osnovni preduslov početka sprovođenja procesa seanse. Nakon cjelovite obrade rezultata dijagnostičkog postupka neophodno je koncipirati glavni plan i početi sa realizacijom jer je komunikacija temelj za napredak. Bitno je naglasiti da djeca sa poremećajem iz autističnog spektra veću korist imaju od strukturiranog obrazovno-odgojnog okruženja nego od slobodnog pristupa.

(<http://drin.ba/v2/organizacija-rada/tretmani/logopedski-tretman.html>, 2015.)

Na početku tretmana postupak podučavanja odvija se individualno. U tu svrhu neophodno je:

- Upoznati dijete i stvoriti pozitivnu atmosferu u odnosu sa djetetom.

- Ustanoviti djetetove jake i slabe strane i interese.
- Slijediti djetetovo vođstvo i tada sarađivati sa djetetom.
- Odabrati situacije u kojima ste sigurni da ćete djetetu održati pažnju, strpljenje, opuštenost .

Svaka seansa učenja sastoji se od:

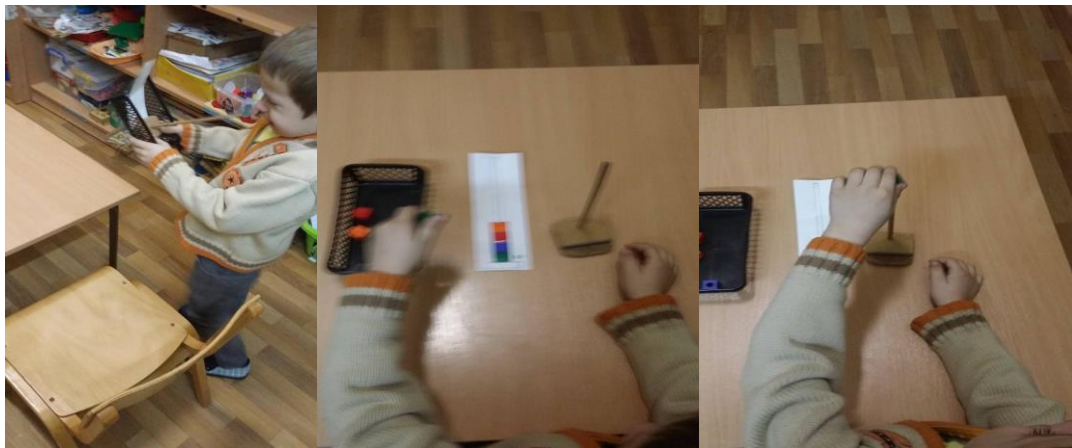
- zadataka postavljenih u strukturiranoj okolini (za stolom) i
- podučavanja u prirodnoj okolini kada terapeut i/ili roditelj slijedi inicijativu djeteta i koristi je kao priliku za učenje.

Glavni cilj je izabrati što prikladnije terapeutske postupke s obzirom na sposobnosti svakog djeteta. Ciljevi moraju biti pojednostavljeni i postavljeni djetetu u malim koracima. Kako dijete usvaja određene zadatke, tako treba povećavati ciljeve ka složenijim. Djetetu treba pomagati sa različitim tehnikama od fizičkog vođenja do pokazivanja. Prilikom usvajanja svakog zadatka koristimo simboličke nagrade koje mogu biti primarne kao što su bombone, keks, čokolada, te sekundarne kao što su igračke koje voli. Nagrada može biti i socijalna u vidu pohvale.

U radu sa djecom sa poremećajima iz autističnog spektra koriste se različiti pristupi, metode i programi rada na osnovu kojih koncipiramo plan rada. Jedna od njih je **TEACCH** (Treatment and Education of Autistic and Related Communication Handicapped Children)

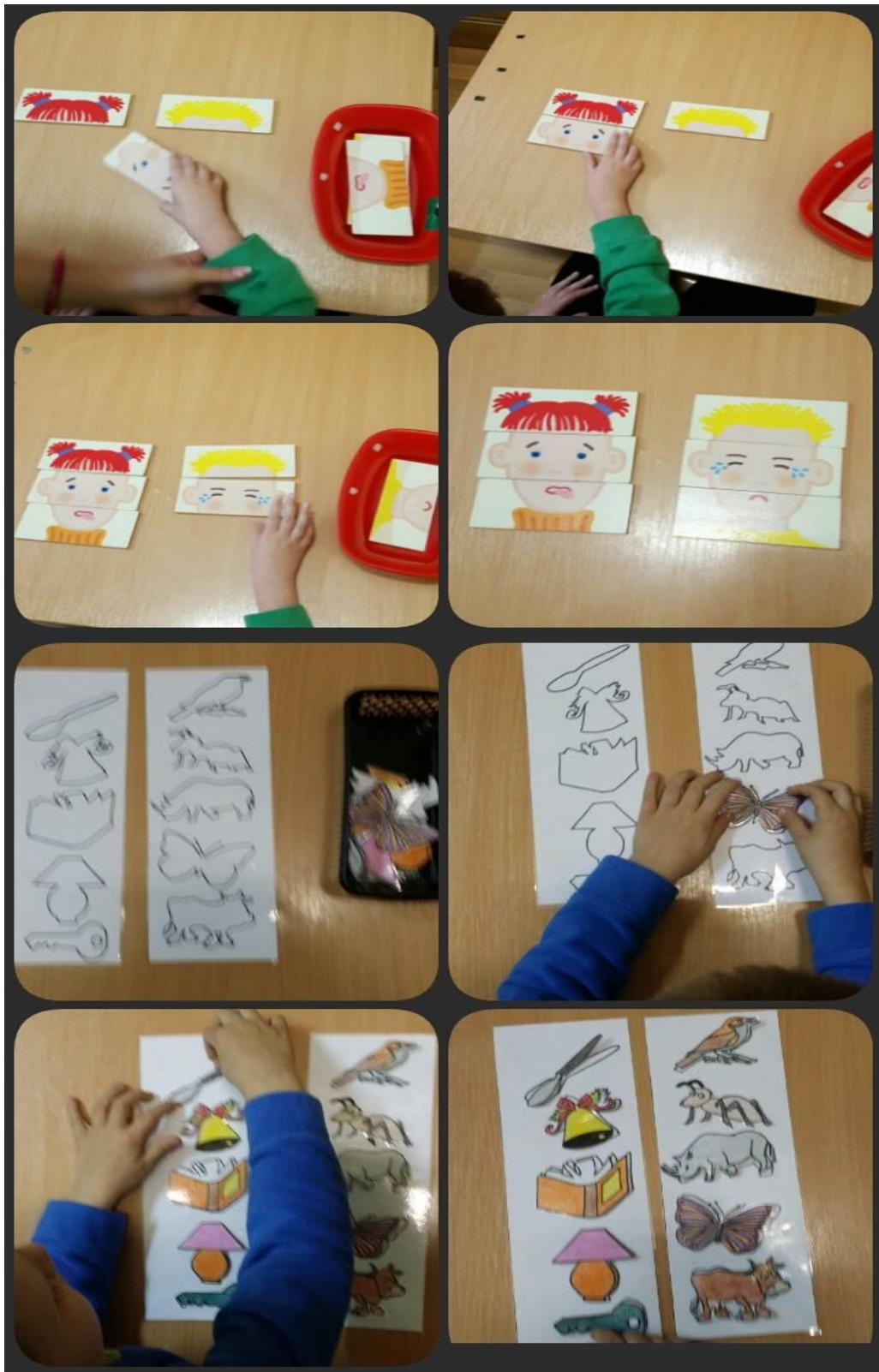
Primjenom TEACCH programa osmišljavamo plan na osnovu kojeg dijete sa poremećajem iz autističnog spektra pripremamo za osamostaljivanje u svakodnevnim situacijama, školi, i široj društvenoj zajednici. Neophodno je postaviti ciljeve u TEACCH učionici u kojoj se uočavaju:

- vizuelna jasnoća (vizuelni nazivi bitnih detalja u zadatku). Potrebno je, naprimjer, koristiti označavanje bojama da bismo mogli pomoći djetetu da razumije koji prostor, materijali, raspoređeni su njegovi, napraviti što očigledniju razliku u predmetima kada se prvi put susreću sa zadatkom, itd
- vizuelna organizacija: organizovati materijal i prostor tako da je zadatak u najefikasnijem redoslijedu. Postavke u učionici moraju biti takve da se samo jedna aktivnost dešava za stolom.
- vizuelna instrukcija (vizuelna informacija koja govori kako uraditi zadatak).
(Jimenez, 2010.).

Kako strukturirati seansu - Slika 1.

Kako strukturirati seansu - Slika 2.

Kako strukturirati seansu - Slika 3.

STIMULACIJA RECEPTIVNOG I EKSPRESIVNOG JEZIKA

Razvoj govora i jezika

Najintenzivniji razvoj govora i jezika obuhvaća prve tri godine života i odvija se po predvidivim fazama. Dijete prolazi faze od prvog krika, glasanja, do voljnog sudjelovanja u razgovoru u kojem izražava svoje misli, osjećaje, stavove i potrebe. **Predgovorno razdoblje** počinje rođenjem i traje do 9. mjeseca života djeteta. Nakon njega, slijedi **govorno razdoblje**, koje obilježava pojava prve riječi sa značenjem od 9. do 15. mjeseca, pa **razdoblje** pojave **prvih rečenica** od 18. do 24. mjeseca, te **razdoblje** naglog **širenja rječnika i usvajanja gramatičnosti** od 24. do 36. mjeseca (<http://logotherapia.hr/dijagnostika-i-terapija/razvoj-jezika-i-govora/>, 2015).

Razvoj receptivnog i ekspresivnog rječnika

Prije svega bitno je razlučiti razliku između receptivnog i ekspresivnog rječnika.

Receptivni rječnik se odnosi na sposobnost razumijevanja jezičko oblikovanih poruka. To uključuje djetetovu sposobnost razumijevanja pojedinih riječi kao što su “lopta”, “kupanje” ili razumijevanja rečenice (naprimjer, “Vidim pticu koja leti”). Također u određenoj dobi receptivni jezik podrazumijeva i djetetovu sposobnost razumijevanja uputa (naprimjer, “Idi u svoju sobu i donesi lutku”) (<http://www.centar-logos.hr/jezik-i-govor-u-cemu-je-razlika/>, 2015.). Poznato je da bebe slušaju još dok su u majčinom stomaku. Nakon godinu dana poslije rođenja izgovore prvu riječ. Samim slušanjem djeca uče, uče razlikovati predmete, pojave, osobe i stvari jer su tokom pomenutog perioda više puta čula određene riječi koje su se povezivale s nekim predmetima, pojavama, osobama i sl. Naprimjer, roditelji bebe dnevno izgovore riječ „voda“ oko 20 puta. Dijete će čuti tu riječ i povezati je sa onim što vidi.: mama/ tata pije vodu, sipa vodu, prosipa vodu, daje bebi vodu i sl. Dijete će receptivno usvojiti riječ „voda“ i znat će da je voda tečnost koju pijemo, ali neće biti u mogućnosti da je izgovori jer još uvijek nije spremno. Za ekspresivni govor treba razumijevanje, tj. receptivni govor prethodi ekspresivnom.

Ekspresivni rječnik se odnosi na sposobnost jezičkog izražavanja, proizvodnju jezika, jezičko kodiranje poruka. To uključuje oblikovanje riječi (rječnik) i njihovo kombiniranje u jednostavne dvočlane izraze, npr. "mama pa-pa", pa sve složenije do potpuno ispravnog korištenja gramatike (<http://www.centar-logos.hr/jezik-i-govor-u-cemu-je-razlika/>, 2015.).

Djeca iz autističnog spektra imaju probleme i sa receptivnim i ekspresivnim rječnikom te je tretman usmjeren na oba područja. Kao što je rečeno djeca tipičnog razvoja slušaju godinu i više pa tek onda počnu govoriti prve riječi. Djeca s autizmom često imaju probleme sa auditivnom percepcijom. Ono što bebe tipičnog razvoja čuju (kucanje, zveckanje ključa, riječi odraslih...), djeca s autizmom često ne čuju jer su senzorno narušena. Samim time receptivni govor se ne razvija kako bi trebao.

Cilj terapije za razvoj receptivnog rječnika prije svega je da poboljša auditivnu percepciju te uči dijete da razlikuje zvukove (zvuk auta, motora, glasanje životinja itd.). Dijete će, naprimjer, povezati auto sa zvukom koji mi proizvedemo „bi-bi“ i sl. Neke od tih vježbi mogu biti sljedeće:

Skretati djetetu pažnju na sljedeće zvukove ili snimiti ih i omogućiti djeci njihovo slušanje. Naprimjer, snimiti zvukove: automobila, aviona, zvona ulaznih vrata, telefona, smijeh, plač, zveckanje ključevima, lavež psa, mjaukanje mačke, lupa čekića, slušanje vlastitog imena i dozivanje, imena roditelja i drugih u djetetovom okruženju, slušanje naziva nekih predmeta koje dijete često upotrebljava, prepoznavanje istih zvučnih instrumenata prema zvuku (Vladislavljević, 1997.).

Jedan od kriterija za dijagnosticiranje autizma jeste i odsustvo vizuelnog kontakta te zbog toga se vrlo često dešava da su djeca s autizmom prilično narušena i na polju vizuelne percepcije. Dijete mora da gleda naše artikulatore, pomijeranje jezika, usana, vilice, obraza kako bi u glavi stvorilo šemu pokreta za izgovor određene riječi, tj. za riječ koju izgovorimo dok u ruci držimo određeni predmet. Dijete treba da poveže predmet i izgovorenu riječ, ali treba da prati i pokrete za izgovor te riječi. Ukoliko je djetetu problem da se vizuelno fokusira na naše lice i predmet, prethodno radimo vježbe za razvoj vizuelne percepcije.

Neke od tih vježbi mogu biti i sljedeće: paliti–gasiti svjetlo, pokazivati mu predmete različitih osnovnih boja, redati predmete po veličini, tražiti od djeteta da pronađe isti predmet, istu sliku, naučiti dijete da posmatra sliku koja mu se objašnjava, učiti ga da opaža prisustvo drugih lica, njihov ulazak u prostoriju te odlazak („Vidi ko je došao“ ,“Vidi, otišao je“;“Nema

ga“, nalaziti duplikate istih boja i istih predmeta; sakriti igračku; pomoći mu u traženju; staviti igračku pred dijete da je fiksira te je kasnije sakriti među ostale kako bi je našlo... Važno je dijete navikavati da gleda u lice dok mu se govori, razvijati mu vizuelnu pažnju pomoću učestalih aktivnosti koje ga vesele (Vladislavljević, 1997.)

Kada je dijete ovladalo elementarnim sposobnostima za auditivnu i vizuelnu percepciju i diferencijaciju, prelazimo na učenje pojmova uz vizuelnu podršku svega onog što učimo dijete. Veoma je važno u početku tretmana učiti dijete osnovnom, funkcionalnom rječniku kako bi dijete što prije bilo u stanju ostvariti elementarnu komunikaciju. Naprimjer, učiti dijete da zna reći: daj, ima, nema, pa-pa, da, ne još, mama, tata, hoću, neću, tu, itd. Kako dijete napreduje u učenju osnovnog rječnika prelazimo na proširivanje rječnika. Tom prilikom treba birati artikulacijski jednostavnije riječi kao što su (medo, beba, buba,...) sa kojima se dijete svakodnevno i često susreće. Cilj je da dijete izgovorenu riječ poveže sa predmetom koji vidi. Nakon nekog vremena kao i dijete tipičnog razvoja, autistično dijete bi trebalo shvatiti i receptivno usvojiti, npr. riječ „medo“ jer svaki puta kada je čulo pomenutu riječ vidjelo je plišanu igračkicu. Razlika između tipične djece i djece s autizmom jeste ta da je djeci s autizmom potrebno više puta ponoviti određenu riječ kako bi je usvojili receptivno, a i ekspresivno. Ono što treba napomenuti jeste i to da djeca tipičnog razvoja pokazuju prstom. Pokazuju gdje je šta, pokazuju šta žele, pokazuju gdje je mama, tata i sl. Djeca sa autizmom često nemaju usvojeno pokazivanje. Kroz usvajanje receptivnog rječnika trebamo učiti dijete i da pokazuje i dodaje pojmove.

Razvoj receptivnog i ekspresivnog rječnika - Slika 1.

Kada dijete receptivno usvoji određeni pojam, prelazi se na učenje drugog pojma. Dijete istovremeno ponavlja već naučeno, uči drugi pojam i pravi razliku između dva pojma. Nakon

toga nastaviti sa bogaćenjem rječnika. Posebnu pažnju treba posvetiti učenju glagola. Važno je da svaku radnju koju označava glagol, dijete doživi u više različitih situacija kako bi bilo u stanju da naučeno generalizuje.

Razvoj receptivnog i ekspresivnog rječnika - Slika 2.

Tokom razvoja receptivnog rječnika ne treba zanemariti ekspresivni govor. Iako se razvija poslije ne trebamo ništa prepuštati slučaju. Dok djetetu imenujemo određeni pojam neophodno je obratiti pažnju na djetetovu vizuelnu percepciju.

Bitno je napomenuti da u tretmanu prvo koristimo predmete, nakon toga slike.

Razvoj receptivnog i ekspresivnog rječnika - Slika 3.

Osim ovoga ne trebamo zaboraviti i neverbalnu komunikaciju. Poželjno je koristiti pokrete, geste, naprimjer, za pticu ćemo demonstrirati letenje tako što ćemo raširiti ruke i mahati gore-dolje, istovremeno imitirati zvuk ptice „ćiu-ćiu“, te imenovati predstavljeni predmet riječju „ptica“, uz istovremeno održavanje vizuelnog kontakta sa djetetom. Dijete u tom slučaju ima vizuelnu, auditvnu predstavu predmeta uz pokrete za izgovor ili za imitaciju neke radnje.

Osim ovoga, djetetu stalno trebamo imenovati predmete, pojmove, radnje, ljude i sl. kako bi što više bilo stimulirano. Isto je i sa bebama tipičnog razvoja. Pričamo im od dana kada se rode iako oni tada ne govore. Takvu stimulaciju trebaju i autistična djeca kako bi što prije i kvalitetnije usvojila jezik koji se koristi u njihovom govornom području i okruženju.

GENERALIZACIJA

Generalizacija je širenje efekta stimulusa i ponašanja od specifičnih primjera na šire ili više generalne situacije. Tehnički, postoje različiti tipovi generalizacije ali za nas je najvažnije da dijete na odgovarajući način koristi određena ponašanja u raznovrsnim situacijama. Ponekad, nakon puno teškog rada u unikatnim, visokostrukturiranim situacijama, terapeut može naučiti dijete da odgovori kada mu on kaže „dobro jutro“. Da dijete sa dobrim kontaktom oči u oči uputi osmijeh i kaže „dobro jutro“, ali to je to. Mnogo duži pojam cilja za dijete bi bio da odgovori na isti način svim osobama kojima treba da uputi pozdrav. Sve u svemu za mnoge od nas, kada smo jednom otkrili ili naučili novo ponašanje, lako je da ga izvedemo na bilo kojem mjestu, u bilo koje vrijeme, ali za mnogu djecu u autističnom spektru je mnogo teže. Mnogo dodatnih aktivnosti ćete morati pokrenuti da pomognete da se novo ponašanje generalizira u šire raznovrsne situacije i konačno, prirodno okruženje. Ponekad moramo direktno podučavati novo ponašanje u nekoliko različitih situacija. Mnoge od metoda korištenih da pomognu sa generalizacijom naglašavaju upotrebu tehnike poticaja kontrole. Proces za dobijanje ponašanja u raznovrsnim podešavanjima i situacijama. Postoji još i generalizacija odgovora, koja opisuje šta se dešava kada isti stimulus vodi do drugačijeg odgovora. Dijete je naučilo reći „mama“ kada vidi svoju majku. Kako vrijeme prolazi, možda će početi govoriti riječi kao što su: „mamice“, „majko“, „mami“... ovo je generalizacija odgovora sve dok stimulus podsjeća na isto. Čak će postojati veći broj odgovora na taj stimulus (Karney, 2008.).

Djeca tipičnog razvoja generaliziraju spontano dok djeci sa autizmom to predstavlja problem, jer nemaju spontanosti, imaju teškoće sa povezivanjem ili klasificiranjem istih stvari u različitim situacijama ili s različitim osobama.

Cilj generalizacije kod djece s autizmom jeste da djeca naučenu stvar mogu prepoznati i u drugom kontekstu, okruženju i sl. U radu sa djecom sa poremećajem iz autističnog spektra,

koja najčešće imaju problem i u jezičkom razvoju, važno je da se repertoar zahtjeva generalizuje sa različitim osobama, okruženjem i materijalom. Cilj je da se osigura da dijete u vrlo ranim aspektima jezičkog treninga uči da ispolji isti odgovor u blago različitim uslovima. Uobičajen problem za djecu sa kašnjenjem u jezičkom razvoju je što se verbalni odgovori nauče napamet i ne uspiju se pojavljivati u novim ili drugačijim uslovima, i trening generalizacije može pomoći u sprječavanju ovakvih barijera u učenju. Treba koristiti nekoliko različitih primjera predmeta ili aktivnosti koji funkcionišu kao pojačanje kao što su različiti tipovi kolačića, autića, lopti, vozića i knjiga; ili igralište sa ljuljom. Također, treba generalizirati zahtjev u različitom okruženju i sa različitim osobama. Kada dijete ispolji zahtjev za jednim tipom igračke, naprimjer, voz Tomica, treba dijete naučiti da ispoljava zahtjev za vozićima druge boje, oblika ili tipa. Ukoliko dijete ispoljava zahtjev za "okretanjem" kada sjedi na jednoj vrsti stolice koja se okreće, treba ga naučiti da ispoljava takav zahtjev u drugačijoj stolici koja se okreće. Kada dijete zahtijeva da puše balončiće sa sapunicom od svog terapeuta, sugerisati mu da takav zahtjev uputi i drugom terapeutu i/ili roditelju.

Dajemo još jedan primjer. Dijete je naučilo pokazivati prstom kroz direktan rad sa terapeutom. Da bi dijete generalizovalo naučeno, potrebno ga je stimulirati u različitim okruženjima, situacijama i osobama, da pokazuje šta želi, gdje je nešto, gdje se neko nalazi, gdje želi da ide... Kada dijete u svim ovim. ili sličnim situacijama, usvoji pokazivanje i samostalno počne pokazivati, cilj generalizacije je postignut.

Generalizacija se ne može brzo javiti kod neke djece, dok se znatno sporije javlja kod djece sa poremećajima iz autističnog spektra. Generalizacija predstavlja vrlo važnu komponentu kako u jezičkom razvoju tako i u drugim razvojnim aspektima (Mark i Sundberg, 2008.).

Neuspjeh u generalizaciji je uobičajena barijera za mnogu djecu, a rani zahtjevi predstavljaju često dobru poziciju za počinjanje formalnog treninga generalizacije (www.autizam.org, 2015.)

SENZORNA INTEGRACIJA

Senzorna integracija je organizacija osjeta za upotrebu. Putem osjetila dobivamo informacije o fizičkom stanju našeg tijela i okoline koja nas okružuje. Veliki broj senzornih informacija pristiže u naš mozak svakog trenutka, i to ne samo iz naših očiju i ušiju, već iz svakog dijela našeg tijela. Mozak mora organizirati sva te osjete kako bi se osoba normalno kretala, učila i

ponašala. Mozak locira, svrstava i uređuje osjete. Mozak na organizovan način koristi vidne , slušne, taktilne, njušne informacije, te informacije o položaju tijela i tako daje značenje osjetilnom iskustvu. Osoba zna kako reagirati i ponašati se primjereno toj situaciji. Kada osjeti nastaju na dobro organizirani ili integrirani način, mozak ih može upotrijebiti tako da formira percepciju, ponašanje i učenje. (www.dira.hr/senzorna-integracija, 2015.).

Kod većine djece senzorna integracija se događa bez svjesnog razmišljanja ili uloženog napora. Kod djece u autističnom spektru senzorna integracija nije učinkovita. Djeca s poremećajem senzorne integracije teško shvataju što se događa unutar i izvan njihovog tijela i nema garancije da će dobiti preciznu senzornu informaciju. Senzorna dezintegracija je nepravilnost ili poremećaj u moždanom funkcioniranju koji otežava integraciju senzornog unosa podražaja. Neki dijelovi senzorne informacije ostaju “zaglavljani u prometu” i dijelovi mozga ne dobijaju informaciju koju trebaju za obavljanje posla (Ayers, 1979, prema, Biel i Peske, 2007). Osnovno obilježje senzorne dezintegracije je nepravilnost reagiranja na senzorne informacije. Djeca u autističnom spektru mogu biti preosjetljiva na senzorne podražaje i nedovoljno osjetljiva na senzorne podražaje. Senzorna integracija se odvija preko sedam osjetila: taktilno osjetilo, vidno osjetilo, slušno osjetilo, njuh, okus, vestibularno osjetilo i osjetilo svijesti o vlastitom tijelu koje vam daju informacije o položaju tijela i pokreta djeteta u odnosu na gravitaciju. (Biel i Peske, 2007.).

- Kada je u pitanju taktilna senzorna dezintegracija djeca mogu pretjerano reagirati na tjelesna iskustva (dodir, šakljanje) ili se mogu povlačiti. Ne vole biti dodirnuti pogotovo neočekivano i mogu burno reagovati ili bježati. Odbijaju aktivnost rada sa plastelinom, pjenom, pijeskom itd.
- Kada je u pitanju vestibularna senzorna dezintegracija čula ili osjetila pokreta, djeca mogu izbjegavati lutanje, igre na igralištu, podizanje od poda. Često se njišu, osjećaju nesigurnost na visini.
- Kada je u pitanju proprioceptivna senzorna dezintegracija (osjetilo svijesti o vlastitom tijelu) djeca su naizgled ukočena i kruta, hvataju predmete prečvrsto, čini se da stalno nešto drže u rukama, sjede na rubu stolice, dijete nema osjećaj svog tijela u prostoru, prilično su nesigurna gdje im je koji dio tijela u bilo koje vrijeme, kretanje i zaustavljanje zahtijevaju svjestan napor. Kako bi to kompenzirala, takva djeca su fizički nespretna ili sporija. Slaba proprioceptivna u prstima otežava vještine fine motoričke manipulacije potrebne za oblačenje i manipuliranje olovkom.

- Kada je u pitanju oralna i njušna senzorna dezintegracija (osjetilo okusa i mirisa) djeca su izbirljiva u odabiru hrane, vole začinjenu hranu i preferiraju grubo struktuiranu hranu. Djeca imaju određen repertoar prihvatljive hrane. Često začepljaju nos čak i kada nešto ne smrdi ili sve što jedu moraju prethodno pomirisati.
- Kada je u pitanju senzorna dezintegracija vidnog osjetila djeca imaju poteškoće u gledanju socijalnog partnera u oči, penjanju po stepenicama, zaobilaženju prepreka i drugih ljudi, poteškoće sa čitanjem i pisanjem, osjetljivost na svjetlosne podražaje
- Kada je u pitanju slušna obrada. djeca koja imaju poteškoće u slušnoj obradi, mogu često pokrivati uši i blokirati zvukove, mogu ispoljavati nepoželjne oblike ponašanja na sirenu koja se čuje u daljini (vrištanje), ili mogu ignorisati osobu koja ga zove imenom iako osoba zna da je čuje, često imaju poteškoće sa receptivnim i ekspresivnim jezikom i govorom.

Kod djece koja imaju poteškoće sa taktilnim senzornim unosom mogu se sprovoditi neke od sljedećih vježbi:

- Ukoliko je dijete preosjetljivo na dodir lakše će podnijeti čvrst dodir nego blag. Takvu djecu treba zamotavati u deke i čvrsto pritiskati djetetove ruke, noge i leđa jastucima ili strunjačama.
- Sa djetetom se može "mjesiti tijesto za kolače" valjajući veliku loptu preko djetetovih ruku, nogu i leđa.
- Dijete treba jako grliti i napraviti svoj zagrljaj u igri koji će za cilj imati jaki stisak.
- Djetetu treba omogućiti da se igra sa pijeskom, rižom, graškom ili komadićima stiropola. Može se napuniti posuda sa određenim materijalom i tu zakopati male igračke i tražiti od djeteta da ih nađe zatvorenim očima.
- Poželjno je osmisliti igru sa vodom, bojiti prstima po različitim materijalima. Treba se igrati sa djetetom suhim i mokrim pjeskom kako bi dijete dobilo različite taktilne senzorne unose.

Taktilna stimulacija

Djeci koja imaju poteškoće sa vestibularnim unosom treba isprobati različite vrste ljulja: standardnu ljulju, ljulju od auto gume, mrežu za ljuljanje i ljuljanje na konopcu. Dijete možemo zavrtjeti na ljulji i pustiti ga da se samo zaustavi. Prilikom klasičnog ljuljanja naprijed-nazad treba naizmjenično stajati i ljuljati. Pri tome je važno pratiti kako dijete reagira na ljuljanje i zaustavljanje, da li uspostavlja kontakt očima, smije li se, ljuti li se, vrti li mu se, želi li još. Nikada ne treba tjerati dijete da ide na ljulju ukoliko ono to ne želi. Dijete koje neće da se ljulja na standardnoj ljulji, možda će se htjeti ljuljati u mreži ili ljulji od automobilske gume itd. Ukoliko je dijete manje možemo ga uhvatiti za ruke i noge i ljuljati. Isprobati različite načine kretanja naprijed-nazad, lijevo-desno.

Vestibularna stimulacija

Djeci kod koje su prisutne poteškoće sa proprioceptivnim unosom treba omogućiti modulirane aktivnosti skakanja na trampolini ili sa stabilne stolice na hrpu mekih podloga (5x poskočiti ili skočiti, a zatim dijete umiriti dok nabrojimo do pet, a onda ponovo treba poskočiti/skočiti 5x). Dijete trebamo podsticati da gura predmete, auta po podu i da se odguruje rukama i nogama od zid naprimjer. Možemo ga ljuljati na lopti u ležećem položaju a od djeteta svaki put tražiti da se odgurne o pod. Kada se dijete ljulja možemo postaviti ljulju blizu zida i tražiti od djeteta da se odguruje nogama.

Možemo osmisliti igre u kojima dijete hoda na rukama po ravnoj podlozi ili čak penjanje uz stepenice, skakanje kao žaba, hodanje kao pas, marširanje. Djetetu se može dati nešto teško da nosi, ali pri tome moramo uvijek paziti da mu ne bude preteško. Naprimjer, prenosite jastuke, stavite razne igračke u kutiju i dajte djetetu da nosi itd. Važno je označiti početak i kraj započete aktivnosti.

Proprioceptivna stimulacija

Kod djece koja imaju poteškoće sa njušnim i okusnim senzornim unosom možemo istraživati sa djetetom mirise da otkrijemo koji mu najbolje odgovara. Možemo igrati igru mirisanja, naprimjer neka dijete zatvori oči ili mu stavimo povez preko očiju, a dijete treba pokušati prepoznati mirise poput čokolade, sapuna itd. Sa djetetom možemo igrati igre pogađanja. Naprimjer, djetetu možemo staviti nešto u usta a da to dijete ne vidi i zatim ga pitati šta jede. Hranu možemo pripremati sa svojom djecom tako će se dijete prije ohrabriti da proba tu hranu.

Olfaktorna stimulacija

Kod djece koja imaju poteškoće sa vizuelnom percepcijom (vidno osjetilo) ili su preosjetljiva na vizuelne podražaje možemo prilikom izlaska u šetnju staviti šeširić i naočale. Možemo eksperimentisati sa svjetlima u boji da vidimo koja boja svjetlosti najviše odgovara djetetu. Možemo igrati igre koje potiču razvoj vizuelnih vještina. Naprimjer, možemo napraviti kutiju sa poklopcem u koju ćemo staviti džepnu lampu i djetetu naizmjenično skidajući i stavlajući poklopac pokazivati i ukidati svjetlo. Možemo igrati igre dodavanja lopte dok dijete sjedi na lopti ili nekoj drugoj nestabilnoj podlozi, igre puhanja u slamku i guranje lagane loptice u labirint prethodno napravljen od slamki.

Vizuelna stimulacija

Za djecu koja imaju poteškoće sa auditivnom obradom navest ćemo neke od načina za opuštanje i organiziranje auditivnog unosa. Djetetu treba skretati pažnju na zvukove iz okoline, puštati mu zvukove iz prirode, zvukove glasanja raznih životinja, a od djeteta tražiti da pogađa šta čuje i odakle zvuk dolazi. Možemo djetetu puštati muziku za opuštanje koja podstiče koncentraciju, kreativnost i energiju. Trebamo se igrati sa djetetom instrumentima i stvarati svoju muziku. Ako dijete pretjerano reaguje na glasne zvukove treba mu ponuditi da stišava i/ili pojačava zvuk.

Auditivna stimulacija

LITERATURA:

Biel L, Peske N (2007.) „Senzorna integracija iz dana u dan“. Hrvatsko izdanje „Ostvarenje“ d.o.o.

Greenspan SI, Lewis D (2004.) „Program emocionalnog poticanja govorno-jezičnog razvoja“. Hrvatsko izdanje: „Ostvarenje“ d.o.o.

Karney AJ (2008.) „Understanding Applied Behavior Analysis“. „Jessica Kingslay Publishers“. London and Philadelphia

Sundberg ML (2008) „A Language and Social Skills Assesment Program for Children with Autism or Other Developolopmental Disabilities VB-MAPP“,. AVB PRESS

Mayer- Johnson. „The picture communication symbols“, book 1. Frost LA, AS Bondy: PECS - The Picture Exchange Communication System, *Trening Manuel*.

Vladislavljević S. (1997.) „Patološki nerazvijen govor djece“, „Naučna knjiga“ Beograd.

Sussman F. (2012) „More Than Words“ . Second Edition. Toronto, Ontario: The Hanen Program. A Hanen Centre Publication.

Izvori sa interneta

Jimenez. C. Tretman i edukacija djece sa autizmom i srodnim poremećajem komunikacije, (predavanja održana 2010. godine u Tuzli)

<http://drin.ba/v2/organizacija-rada/tretmani/logopedski-tretman.html>) preuzeto 10.11.2015.

<http://drselakovic.rs/tretmani/logopedski-tretman/> preuzeto 10.11.2015.

<http://www.roda.hr/article/read/razvoj-socijalnih-odnosa> preuzeto 24.11.2015.

<https://autizamiadhd.wordpress.com/tag/komunikacija> preuzeto 15.12.2015.

<http://www.centar-logos.hr/jezik-i-govor-u-cemu-je-razlika/> preuzeto 10.12.2015.

<http://logotherapia.hr/dijagnostika-i-terapija/razvoj-jezika-i-govora/> preuzeto 10.12.2015.

<http://www.autizam.org> preuzeto 15.12.2015.

<http://www.profil-klett.hr/skolski-portal> preuzeto 11.11.2015

www.dira.hr/senzorna-integracija preuzeto 5.1.2016.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Spektar_autizma, preuzeto 8.1.2016.

<https://hr.wikipedia.org/wiki/Autizam>, preuzeto 8.1.2016.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Autizam_Uzroci, preuzeto 8.1.2016.

<https://hr.wikipedia.org/wiki/Autizam#Dijagnoza>, 8.1.2016.

<http://www.krenizdravo.rtl.hr/zdravlje/zdravlje-.djece/autizam-kod-djece-simptomi>, 8.1.2016

<https://sh.wikipedia.org/wiki/Imitacija>, 9.1.2016.

<http://www.istrazime.com/klinicka-psihologija/dijagnostika-i-tretman-autizma-i-ostalih-pervazivnih-poremecaja/>, 2016.)

[http://www.unicef.org/bih/ba/razvojna_prilog_\(3\).pdf](http://www.unicef.org/bih/ba/razvojna_prilog_(3).pdf) preuzeto 10.01.2016.

<http://www.unicef.org/bih/ba/razvojna>, 2015.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

616.899.6-085-053.2(036)

**TRETMAN djece sa poremećajima u autističnom
spektru** : (vodič za roditelje) / Amra Fatušić ...
[et al.]. - Tuzla : Bosanska medijska grupa, 2016.
- 58 str. : ilustr. ; 21 cm

Bibliografija: str. 55-56

ISBN 978-9958-089-09-1
l. Fatušić, Amra
COBISS.BH-ID 22637830
